**UDC:376.1**

# SOCIAL INCLUSION OF CHILDREN WITH HEARING IMPAIRMENTS - AN IMPORTANT VECTOR IN QUALITY INCLUSIVE EDUCATION

# INCLUZIUNEA SOCIALĂ A COPIILOR CU DEFICIENȚĂ DE AUZ – VECTOR IMPORTANT ÎN EDUCAȚIA INCLUZIVĂ DE CALITATE

***ADAȘAN Doina, administrator, speech teacher, Early Development Center„Scăpărici", PhD student Moldova State University***
***ADAȘAN Doina, doctorandă Științe Sociale, Școala Doctorală USM, logoped, psiholog, administrator Centrul de Dezvoltare Timpurie„Scăpărici", Chișinău, Republica Moldova***

***Abstract:*** *The success of educational inclusion depends on the ability of actors to build a social network which would allow the observance of the principle of inclusion at various stages of life, would ensure a quality instructional process. The society recognized and*

*accepted the creation of conditions for the integration of children with disabilities - approaching disability through the prism of social philosophy. In the attempt to receive the children with hearing impairments, it is necessary to eliminate the forms of discrimination, to acquire values: empathy in the face of differences, tolerance and respect for each other. Unconditional recognition of the human value, building an effective partnership, involving the potential of the family are essential factors in achieving the process of quality social and educational inclusion.*

***Keywords**: inclusive education, social inclusion, children with disabilities, quality education, partnership.*

***Rezumat:** Succesul incluziunii educaționale depinde de capacitatea actorilor de a construi o rețea socială, care ar permite respectarea principiului incluziunii la diverse etape ale vieții, ar asigura un proces instructiv de calitate. Societatea a recunoscut și a acceptat crearea condițiilor pentru integrarea copiilor cu disabilități – abordând dizabilitatea prin prisma filosofiei sociale. În încercarea de a-i primi pe copiii cu deficiențe de auz urmează a elimina formele de descriminare, a dobândi valori: de empatie în fața diferențelor, a toleranței și respectului unuia față de altul. Recunoașterea necondiționată a valorii umane, construirea unui parteneriat eficient, implicând potențialul familiei, sunt factori esențiali în realizarea procesului de incluziune socială, educațională de calitate. The success of educational inclusion depends on the ability of actors to build a social network which would allow the observance of the principle of inclusion at various stages of life, would ensure a quality instructional process. The society recognized and accepted the creation of conditions for the integration of children with disabilities - approaching disability through the prism of social philosophy. In the attempt to receive the children with hearing impairments, it is necessary to eliminate the forms of discrimination, to acquire values: empathy in the face of differences, tolerance and respect for each other. Unconditional recognition of the human value, building an effective partnership, involving the potential of the family are essential factors in achieving the process of quality social and educational inclusion.*

***Cuvinte cheie:** educație incluzivă, incluziunea socială, copii cu dizabilități, educație de calitate, parteneriat.*

## Întroducere

O categorie de populație vulnerabilă, sunt copiii cu dizabilități. În scopul incluziunii lor sociale ulterioare, e necesar de a se pune accent pe calitatea educației și recuperării acestora, și pe o adoptare și o atitudine realistă și empatică din partea părinților, a societății.

Copiii cu dizabilități fac parte din categoria copiilor cu cerințe de educație specială (CES). Gama cerințelor speciale este mai vastă și cuprinde, pe lângă categoria,,dizabilității,,, altele două cum ar fi:,,dificultăți,, și,,dezavantaje,, [6]. Dacă e să analizăm statistic,,,dizabilitățile constituie 2 – 5% din copiii ce studiază în instituțiile de învățământ, alte categorii constituind 10% - 20% [ 19]. Copii ce au probleme de învățare, deficit de atenție, tulburări de comportament fac parte din categoria,,dificutăți,,. Din cateoria,,dezavantaje,, fac parte copiii ce vin din familii defavorizate socioeconomic, sau dintr-o etnie minoritară.

Cercetări realizate la nivel internațional au dovedit că modelul social prin care se face integrarea în comunitate a persoanelor cu dizabilități, pe termen lung s-a dovedit a fi mult mai eficient decât modelul medical. Ultimul pune accent pe procesul

de reabilitare a persoanelor, pentru a ajunge cât mai aproape de normalitate [1, 7-23p.]. Cercetarea realizată de Goffman privind situația persoanelor internate în,,instituțiile speciale,, a stat la baza proceselor de dezinstituționalizare și divesificarea serviciilor sociale. Autorul numește instituția specială ca un,,hibrid social: în parte comunitate de rezistență, în parte organizație formală,, [8] și o consideră incompatibilă cu viața de familie. Instituția rezidențială are control total asupra indivizilor, deoarece sunt tratați identic, în cadrul acesteia sunt impuse reguli, obiceiuri. Aici se crează dependență, deoarece copiii nu sunt implicați în hotărârile care îi privesc, fiind nevoiți să ceară acordul pentru orice inițiativă. Deseori copiii sunt umiliți, înjosiți și li se încalcă,,granițele eului,,.

Una dintre cercetări la fel axată pe problema educării copiilor cu CES a punctat fapul că educația specială este un abuz și o încălcare a drepturilor copiilor cu CES, și nu dă un răspuns rațional la dizabilități fiind în contradicție cu valorile democrației [17, p.149 - 155].

L. S. Vâgoțchi subliniază faptul că este necesar a crea un sistem educațional astfel, unde s-ar reuși îmbinarea organică a învățământului special și a celui obișnuit. Cercetătorul consideră că sarcina principală a educației și instruirii copilului cu dizabilități constă în integrarea acestuia în societate prin compensarea deficienței sale [18, p.62]. Prin noțiunea de,,compensare,,, Vâgoțchi sublinia nu aspectul biologic, dar mai mult aspectul social. Asfel printre primii cercetători care s-au afirmat și au participat la fundamentarea ideii de instruire incluzivă a fost L.S. Vâgoțchi. După care, ideea sa a fost implimentată în practica școilor din Europa de Vest și din SUA. Și abia în ultimile două decenii, principiile promovate de cercetător au prins contur și în spațiul românesc.

Astăzi nimeni nu mai poate nega faptul că viitorul instituțiilor de învățământ este unul incluziv, unde toți copii au șanse egale și trebuie să beneficieze de condiții echitabile. În ultimul deceniu s-au intensificat eforturile în scopul incluziunii copiilor cu dizabilități. În special în ultimii 3 ani se pune un accent deosebit pe dezintituționalizarea copiilor cu deficiențe de auz și incluziunea în instituțiile preșcolare și școlare obișnuite.

Moldova, în calitate de stat independent, semnând actele internaționale referitoare la drepturile fundamntale ale omului, și în deosebi la drepturile copilului (Declarația Universală a ONU [5]privind Drepturile Omului, Convenția privind Drepturile Copilului), și-a asumat responsabilitatea pentru crearea condițiilor necesare. Racordarea legislației naționale ale dreptului omului, acceptate la nivel mondial ca fiind obligatorii pentru orice stat ce se proclamă democratic și umanist a dus spre schimbarea realităților - de la elaborarea politicilor, monitorizarea și implimentarea acestora, până la preocupările zilnice ale individului [p.13] și până la recunoașterea, afirmarea ca personalitate. Absolut fiecare persoană își dorește și tinde spre un viitor demn și spre o poziție stabilă în societate.

Astfel Strategia Națională, privind Incluziunea Socială a Persoanelor cu Dizabilități (2010 – 2013) Legea nr.169 din 9 iulie 2010 [12]și Programul de Dezvoltare a Educației Incluzive în Republica Moldova (2011 – 2020) HG nr.523 din

14.07.2011 sunt o bază temeinică pentru paşii ce urmează a fi parcurşi în domeniul incluziv.

Şcolile incluzive sunt mijloace optime de combatere a atitudinilor discriminatorii, de creare a unor comunităţi primitoare, de construire a unei societăţi incluzive şi de asigurare de şanse egale la educaţie pentru toţi; mai mult, acestea oferă o educaţie de calitate, sporind, astfel eficienţa şi, în ultima instanţă, rentabilitatea întregului sistem de învăţământ.[ Declaraţia UNESCO de la Salamanca 1994, 4]

Strategia „Educația-2020"[31…] prevede că unul din obiective „Promovarea şi asigurarea educaţiei incluzive la nivel de sistem educaţional, astfel încât să se realizeze o creştere anuală cu cel puţin 10% a accesului copiilor cu cerinţe educaţionale speciale la educaţie". Educaţia incluzivă, în sensul Programului de dezvoltare a educaţiei incluzive în Republica Moldova pentru anii 2011-2020, prevede schimbarea şi adaptarea continuă a sistemului educaţional pentru a răspunde diversităţii copiilor şi nevoilor ce decurg din aceasta, pentru a oferi educaţie de calitate tuturor în contexte integrate şi medii de învăţare comună [22]. Regulamentul privind redirecţionarea resurselor financiare în cadrul reformării instituţiilor rezidenţiale prevede pe lângă pachetul de servicii sociale, indicate în subcapitolul anterior şi un pachet minim de servicii de educaţie incluzivă care include [22]:

1) serviciul municipal/raional de asistenţă psihopedagogică;

2) servicii de suport la nivelul instituţiei de învăţământ preşcolar, primar şi secundar general: a) cadrul didactic de sprijin; b) centrul de resurse pentru educaţie incluzivă; c) suportul educaţional în pregătirea temelor; d) alimentaţie gratuită, manuale, conform legislaţiei în vigoare.

**Metodologie și metode**

Pentru a continua dezinstituționalizarea şi promovarea serviciilor de educaţie incluzivă, Ministerul Educației a emis la 19 decembrie 2014 Ordinul nr.125 cu privire la transformarea instituțiilor de tip rezidențial și a instituțiilor de învățământ special[24]. Acest ordin se bazează şi pe continuarea practicilor educaţiei incluzive, implementate în cadrul sistemului educaţional din Republica Moldova de către autoritățile publice cu suportul organizațiilor societății civile care au avut un impact pozitiv asupra mediului şi sistemelor şcolare, asupra atitudinilor tuturor actorilor implicaţi în implementarea educaţiei incluzive: cadre didactice, manageri şcolari, părinţi, elevi, întreaga comunitate. Pentru a asigura dreptul la familie al copilului și prevenirea instituționalizării, a fost creată Comisia pentru protecția copilului aflat în dificultate[25], un organ abilitat cu eliberarea avizului pentru aprobarea măsurilor de sprijin familial privind depășirea situațiilor de risc și prevenirea separării copilului de familie, precum și a măsurilor de protecție a copilului separat de părinți.

Pentru funcționarea eficientă a serviciilor de asistenţă psihopedagogică, logopedică, psihologică şi a cadrului didactic de sprijin, au fost revizuite/elaborate: Regulamentul serviciului psihopedagogic, Regulamentul serviciului logopedic[26], Regulamentul serviciului psihologic [27 ]și Regulamentul cadrului didactic de sprijin. A fost aprobat Regulamentul-tip de organizare și funcționare a instituției de învățământ special (Ordinul Ministerului Educației nr.58 din 26.02.2016), aplicarea

căruia va asigura sporirea calității serviciilor educaționale, sociale și medicale, destinate copiilor cu cerințe educaționale speciale (copii și elevi cu deficiențe senzoriale și/sau dificultăți severe de învățare). În cadrul proiectului „Parteneriate pentru incluziune", a fost definitivat Curriculumul de formare în domeniul educației incluzive a cadrelor didactice din instituțiile de educație timpurie.[28]

Societatea a recunoscut și a acceptat crearea condițiilor pentru integrarea persoanelor cu deficiențe – abordează dizabilitatea și prisma filosofiei sociale. În încercarea de a-i primi pe toți copiii în instituții urmează să se pună accent pe schimbarea politicii preșcolare și școlare. Acest fapt include eliminarea formelor de descriminare a procesului de incluziune pentru copiii cu dizabilități, dobândirea valorilor: empatie în fața diferențelor, a toleranței și respectului unuia față de altul.

Recunoașterea necondiționată a valorii umane, elaborarea și adoptarea setului de acte legislative și normative sunt factori esențiali în realizarea procesului de incluziune socială, educațională, profesională.

În concepția incluzivă este foarte importantă trecerea de la divizarea,,cognitivă,, a copiilor în diverse categorii pe criteriul tipului de derogare de la parcursul normal de dezvoltare la incluziunea lor în baza cerințelor pe care le pretinde de la ei societatea [18, p. 58 - 59].

Astfel, copilul necesită instruire specială, în funcție de cerințele sale speciale, care există de rând cu cele generale ale celorlați copii. Copilul cu cerințe educative specilale poate studia in instituția de învățământ obișnuit, dacă îi sunt create condiții pentru a-i satisface nevoia. Codul Educaţiei, promovează şi susţine educaţia incluzivă, procesul educaţional care răspunde diversităţii copiilor şi cerinţelor individuale de dezvoltare şi oferă oportunităţi şi şanse egale de a beneficia de drepturile fundamentale ale omului la dezvoltare şi educaţie de calitate în medii comune de învăţare. Documentul stabileşte că învăţământul pentru copiii cu CES este parte integrantă a sistemului de învăţământ şi are drept scop educarea, reabilitarea şi/sau recuperarea şi incluziunea educaţională, socială şi profesională a persoanelor cu dificultăţi de învăţare, de comunicare şi interacţiune, senzoriale şi fizice, emoţionale şi comportamentale, sociale [29]. Deşi numărul copiilor reintegraţi în comunitate a crescut semnificativ, provocările în vederea incluziunii lor sociale persistă.

În teoria modernă a pedagogiei speciale se disting două tipuri de incluziune (integrare) – individuală (personală) și socială – a copiilor cu dizabilități [18 p.59]. Ambele tipuri de incluziune se realizează atât în familia copilului cu dizabilități cât și în instituții de diferite tipuri, precum și în procesul aflării copiilor în comunitate. Calitatea incluziunii individuale și sociale depinde foarte mult de atitudinea părinților față de copil și față de viitorul lui. Prin atribuirea unui sens social – pedagogic a procesului de incluziune, o importanță majoră capătă acum organizarea activității în comun a copiilor dintr-o anumită categorie de vârstă jocuri, studii), cât și existența copiilor cu dizabilități în același spațiu vital cu semenii lor fără deficiențe.

Potrivit cercetătorului O. Schpek, există cinci condiții pentru ca incluziunea să fie una de succes:

1) eforturile reciproce din partea copilului cu nevoi speciale şi a grupului integrator în vedrea schimbării reciproce şi a apropierii în procesul convieţuirii comunitare, înăţării în comun;

2) incluziunea presupune anumite cerinţe faţă de mediul spaţio – temporal comun, în care se include copilul cu dizabilităţi (nu fiecare mediu este dispus şi pregătit să -şi asume responsabilitatea pentru succesul sau insuccesul incluziunii acestui copil);

3) instituţia în care învaţă şi locuiesc copii speciali trebuie sa se preocupe de crearea condiţiilor pentru incluziunea lor prin intermediul integrării sociale a acestora în diverse sfere ale vieţii – studii, odihnă, agrement, activităţi cognitive,;

4) succesul incluziunii în anumite comunităţi depinde de capacitatea acestora de a construi o reţea socială, care ar permite respectarea principiului incluziunii la diverse etape ale vieţii, astfel asigurându-se continuitatea acesteia;

5) apropierea socială a copilului cu nevoi speciale de copiii cu dezvoltare normală nu înseamnă neglijarea particularităţilor individuale ale participanţilor la procesul incluziunii;

Analizând segmentul copiilor cu deficienţe de auz, dezinstituţionalizaţi şi reintegraţi în familii, în instituţii preşcolare şi şcolare generale, în mediul social din localitatea natală, am constatat că acest proces a decurs anevoios pentru toţi actorii participanţi la procesul incluziunii: familie, copil, societate, cadre didactice, colegi.

**Rezultate**

Deşi numărul copiilor cu deficienţe de auz, reintegraţi în comunitate a crescut semnificativ, provocările în vederea incluziunii lor socio – educaţionale persistă. În urma discuţiilor şi intervievării participanţilor la procesul incluziv ( părinţi, educatori, cadre didactice de sprijin, logopezi, psihologi) am evidenţiat câteva elemente ce contribuie direct la calitatea incluziunii socio – educaţionale.

1. Primul element, esenţial în asigurarea şi sporirea calităţii vieţii copiilor cu deficienţe de auz îl constituie protezarea auditivă, care se realizează prin intermediul Centrului Republican de Audiologie, Protezare Auditivă şi Reabilitare medico-pedagogică. Conform Ordinului Ministrului Sănătăţii, Nr. 924 din 20.09.2012 cu privire la modalitatea de asigurare cu aparate auditive a persoanelor cu deficienţe de auz, copiii până la vârsta de 18 ani sunt asiguraţi gratuit cu aparate auditive odată la cinci ani, acestea fiind procurate din surse bugetare centralizate ale Ministerului Sănătăţii. Copiii beneficiază de o olivă individuală, două seturi încărcătoare şi deservire gratuită de reglaj a aparatelor auditive. În cazul în care acestea se defectează, costurile reparaţiei sunt suportate de familii. Şi cheltuielile legate de procurarea lor sunt pe umerii familiilor. Deşi copiilor li se oferă o olivă individuală gratuit, totuşi, dată fiind dezvoltarea rapidă a canalului auditiv, aceasta trebuie schimbată o dată la jumătate de an. Costul unei olive ajunge până la 700 de lei, sumă care nu mai este acoperită din bugetul de stat.[centrul republican…]. În cazul pierderii totale a auzului se recurge la implantul cohlear, al cărui cost nu este inclus în sursele bugetare centralizate ale Ministerului Sănătăţii. Pentru această intervenţie, beneficiarii trebuie să achite cel puţin 25 de mii de euro (conform estimărilor ONG-urilor ce activează în

acest domeniu). În februarie 2017, rectorul Universităţii de Stat de Medicină şi Farmacie „Nicolae Testemiţanu” s-a întâlnit cu reprezentantul companiei Cohlear România şi membrii Catedrei de otorinolaringologie, întâlnire în cadrul căreia s-a stabilit un plan de acţiuni în vederea efectuării operaţiilor de implant cohlear pentru zece copii din Republica Moldova.

2. Un al doilea element la acest capitol îl constituie accesul limitat la utilizarea metodicilor moderne de lucru cu copiii care atestă probleme de auz. Specialiştii implicați direct în procesul incluziv: educatori, învățători, cadre didactice de sprijin, logopezi, psihologi subliniază că nu dispun de aparate de lucru performante cum ar fi sisteme FM, şi cei care le-au primit, nu au suficiente cunoştinţe în domeniu; Procesul de predare – învățare nu este adaptat stilului și potențialului de învățare a copiilor, fapt care ii face să treacă prin experienţe negative și descurajante.

În acest scop A.O.,,CCF Moldova – Copil, Comunitate, Familie,, organizează traininguri pentru specialişti,,Consolidarea capacității profesioniştilor locali privind reabilitarea și incluziunea copiilor cu deficienţe de auz,,. În cadrul acestor traininguri sunt instruiți specialişti din cadul SAP – urilor din toate raioanele republicii, cât şi cadrele didactice în grupa sau clasa căruia sunt incluşi copilaşi cu deficienţe de auz. Monitorizarea progresului fiecărui copil este unul din obiectivele forte şi de bază.

3. Al treilea element îl constituie reabilitarea auditivă, verbală, emoțională a copilului prin construirea şi consolidarea parteneriatelor dintre educator/învățător, cadru didactic de sprijin, logoped, psiholog, copil, asistent social, părinți şi grupurile comunitare.

4. Cel de-al 4-lea element este acceptarea copiilor cu deficienţe de auz de membrii familiei şi de cei din jur, empatizarea comportamentului, a necesităților, a mesajului, a emoțiilor au ajuns într-un colaps, dezechilibru şi incertitudine. Membrii familiei absolut nepregătiți să facă faţă cerinţelor copilului propriu, ajunşi în dificultate de comunicare, relaționare, cooperare.

Incluziunea copiilor cu CES în programul grădiniţei/şcolii este facilitată de realizarea parteneriatului între părinţi şi instituţia de învăţământ. Părinţii, în cel mai bun caz, sunt parteneri în educaţie pentru că, în mod normal ar trebui să deţină cele mai multe informaţii despre copilul lor, ei furnizând informaţiii despre specificul dizabilităţii preşcolarului, precum şi date despre contextul de dezvoltare a acestuia. Părinţii informează şi despre factorii de influenţă negativă care ar trebui evitaţi (fobii, neplăceri, stresuri, stimuli negativi, care determină inhibarea/izolarea copiilor etc). Părinţii constituie o bună sursă de consultanţă pentru cei care lucrează cu copiii lor şi sunt principalii susţinători ai copilului. Este absolut necesar şi oportun ca părinţii să se implice în activitatea copilului în afara casei şi să-i încurajeze şi pe ceilalţi părinţi să se alăture. Angajarea şi responsabilizarea familiei în educaţia copilului şi în procesul de incluziune este fundamentală pentru reuşita preşcolarului, a şcolarului. La orice copil, în mod particular la copiii cu deficienţe de auz, gradul de interes şi de colaborarea a părinţilor cu instituţia este direct proporţional cu rezultatele obţinute de copiii. Psihopedagogia modernă, centrată pe copil se bazează pe convingerea că familia este primul educator şi cu cel mai mare potenţial de modelare[ 7]. Familiile copiilor cu CES sunt responsabile de copiii lor tot restul vieţii, astfel durabilitatea

temeliei contează. Dacă de timpuriu este transmisă către cei din jur o atitudine pozitivă faţă de copil, părintele reuşeşte să implanteze empatie şi echitabilitate faţă de copilul său, societatea va percepe personalitatea acestuia ca atare fără a pune accent pe dizabilitate. Grădiniţa, şcoala au rolul lor de a sprijini familiile să aibă încredere în resursele proprii, să facă faţă greutăţilor cu care acestea se confruntă.

Situaţiile de non-colaborare dintre familie şi instituţie sunt frecvente. Ele sunt cauzate de motive diverse, de percepţii diferite ale părinţilor şi cadrelor didactice cu referire la valoarea grădiniţei/ şcolii, a copiilor, etc. În munca cu „problemele părinţilor“, Bemporad, Ratey şi O. Driscoll (1987, Shea şi Bauer, 1994) susţin că există trei tipuri de asemenea probleme, cu care grădiniţa/şcoala se poate confrunta. Mai întâi sunt problemele native ale părinţilor - vigoarea fizică şi energia psihică de a putea trăi şi sprijini copilul care are o dizabilitate. Cea de-a doua categorie include tendinţele psihologice de apărare folosite de părinţi pentru a face faţă epuizării, furiei şi durerii survenite în urma necazurilor derivate din situaţia de părinte. În al treilea rînd apare o schimbare a experienţelor sociale ale părinţilor, ca rezultat al dizabilităţii copilului. Adesea părinţii îşi alocă o mare parte de timp şi resurse financiare pentru a se documenta singuri în problematica specifică dizabilităţii, pentru a căuta servicii de reabilitare adecvate, pentru a încerca să devină chiar ei intervenanţi în ameliorarea unei situaţii. Sau nu au încredere în instituţiile statutului, după numeroase demersuri şi încercări de a-şi ajuta copilul. Sunt şi părinţi ale căror dificultăţi nu pot fi atenuate prin intervenţia cadrelor didactice. Aceşti părinţi trebuie să fie orientaţi către specialişti calificaţi (consilieri, psihologi, psihopedagogi, asistenţi sociali, medici, etc.). Orientarea este binevenită atunci cînd părinţii: - resimt probleme financiare; - sunt implicaţi în neînţelegeri maritale sau alt gen de crize; - simt deseori sentimente de neajutorare, disperare; - cred că nu sunt pregătiţi pentru educarea copilului lor; - sunt situaţi constant la nivele înalte de stres; - încep deseori să se plîngă mai degrabă de problemele personale decît de cele manifestate de copil sau de programul educaţional al acestuia. Recunoaşterea complexităţii problemelor personale ale copiilor pot creşte sensibilizarea cadrelor didactice faţă de nevoile părinţilor.

La momentul dezintituționalizării copiilor cu deficiențe de auz și reântoarcerea lor în familii, toți cei implicați au fost puși în fața unor dileme, care inițial păreau imposibil de depășit.

Comunicarea este primul impediment care presupune efort, străduință, cooperare. Pe de o parte copilul care în cadrul instituției speciale a însușit limbajul mimico – gestual, pe de altă parte părinții care nu cunosc acest limbaj al semnelor, dar,,obligați,, să înțeleagă mesajul copilului și există a treia parte – cadrele didactice, colegii – ce urmează să se facă înțeleși și respectiv să înțeleagă.

Inevitabile sunt apariția conflictelor interioare care la copii se manifestă prin agresivitate, inhibiție, refugiu, proteste. 80% din părinți își redirecționează atitudinea negativă și furia către cei implicați în procesul de incluziune al copilului, invocând argumente de vină și incompetență. Respectiv actorii implicați în procesul incluziv 70% sunt influențați de stările emoționale negative ale membrilor familiei și adoptă o atitudine nu tocmai potrivită pentru relația cadru didactic – copil, ceea ce duce la scăderea randamentului de învățare și includere în colectivul de copii. 30% din actorii

implicaţi în procesul de incluziune se arată empatici faţă de stările de furie şi frustrare ale membrilor familiei, cât şi cele proprii şi încearcă să construiască o punte durabilă în cadrul acestui parteneriat. Pentru o creşterea a calităţii procesului de incluziune educaţională important şi absolut necesar este implicarea părinţilor.

De ce să-i implicăm pe părinţi în viaţa instituţiei de învăţământ? Există numeroase argumente furnizate de cercetări realizate asupra efectului implicării părinţilor în educaţie. Aceste cercetări au fost realizate în mai multe ţări: Australia, Noua Zeelandă, Olanda, Statele Unite ale Americii, Marea Britanie şi altele, dar sunt extrem de relevante şi pentru Republica Moldova. Cercetările au demonstrat că:

• în toate cazurile, implicarea s-a dovedit benefică pentru educaţia copiilor;

• implicarea activă are un impact considerabil mai mare decît cea pasivă (prin implicarea pasivă înţelegând semnarea înştiinţărilor primite de la instituţie sau faptul că părinţii se asigură că copiii au toate rechizitele necesare, atunci cînd pleacă de acasă; prin implicare activă înţelegem sprijinirea activităţilor din cadrul instituţiei de învăţământ şi ajutor la sala de grupă);

• cu cât implicarea se manifestă mai de timpuriu, cu atât beneficiul va fi mai mare;

• părinţii care primesc sprijin emoţional, informative, atitudinal şi sunt formaţi de către specialiştii implicaţi în procesul incluziv, induc copiilor lor rezultate mai bune decât cei care nu urmează sau refuză să urmeze acelaşi proces;

• implicarea părinţilor are, un impact pozitiv asupra atitudinii şi asupra comportamentului copiilor;

• părinţii tind să creadă că nu au nici o importanţă, dar sunt întotdeauna surprinşi de cât de mult contează implicarea lor, indiferent de abilităţile lor intelectuale sau de statutul lor social;

Cercetările arată că părinţii contează, şi sunt foarte importanţi indiferent de studiile sau dizabilităţile lor, copiii sunt cei care au cel mai mult de câştigat de pe urma implicării părinţilor;

Pot fi menţionate şi alte beneficii care, în afară de performanţele crescute ale copiilor, pot fi generate de implicarea părinţilor în managementul instituţiei de învăţământ.

Rezultatele vor fi:

• eliminarea opiniilor pe care le pot avea părinţii despre persoanele implicate în procesul incluziv al instituţiei şi invers, în ceea ce ţine de, atitudini, intenţii şi abilităţi;

• dezvoltarea abilitäii părinţilor de a juca rolul important de resurse pentru dezvoltarea academică, socială şi psihologică a copiilor lor, cu un viitor potenţial de influenţă şi informare pe termen de durată;

• dezvoltarea încrederii în sine a părinţilor, şi creşterea stimei de sine încurajând continuarea propriei instruiri şi tinderea spre căutarea unui loc de muncă mai bun, oferind astfel copiilor modele de comportament, de relaţionare, de implicare în societate mai bune;

Instituția de învățământ pune la dispoziţie o gamă largă de oportunităţi pentru ca părinþii să se implice. Implicarea lor va fi mult mai accentuată, dacă vor fi încurajaţi să înţeleagă că au dreptul să fie implicaţi, implicarea lor va avea un efect pozitiv asupra educaţiei copiilor – atunci când părinţii vor fi convinşi că, într-adevăr, aşa stau lucrurile; că prezența lor activă în viața copilului este absolut necesară și vital de important.

Cercetătorii au identificat lipsa planificării şi lipsa înţelegerii reciproce ca fiind cele mai mari obstacole în calea unei implicări eficiente a părinţilor [7]. Se recomandă ca personalul instituției de învățământ care doreşte să implimenteze programe eficiente de implicare a părinţilor, va trebui să manifeste o atitudine deschisă, pozitivă, o bună organizare în eforturile sale de obţinere a participării părinţilor. Ca parte a procesului de planificare, va fi necesar ca administratorii, cadrele didactice, specialiștii să-şi evalueze propria disponibilitate faţă de implicarea părinţilor, să stabilească modul în care ei doresc și vor reuși să îi implice fără a face uz de ajutorul lor.

Părinţii şi membrii comunităţii pot fi implicaţi în viaţa grădiniţeii pe căi informale sau formale 51. 51 Mai detaliat, vezi Ghidul pentru cadrele didactice. „1001 de idei despre educaţia timpurie de calitate”, 2010.

Inițial părinții și membrii societății pot fi motivaţi să se implice în viaţa instituției pe căi informale. Aceasta presupune, că trebuie create căi informale pentru părinţi şi pentru membrii comunităţii pentru a participa la activitățile instituției - situaţie de care vor beneficia, din nou, copiii. Cu cât mai multe oportunităţi există ca oamenii să se implice, succesul participării și calității va fi mai mare.

Implicarea formală poate implica faptul că părintele vine în instituție să discute despre progresul copilului său. Poate participă la o activitate extracurriculară organizată în cadrul instituției, poate acţiona ca voluntar în sala de grupă, e.t.c.

În timp ce implicarea formală presupune participarea la activitățile unui grup de lucru sau ale unui comitet, la nivelul căruia se iau decizii care privesc instituția/ grupa de copii, cum ar fi:

- consiliul părintesc;
- consiliul de administraţie;
- grupul de sprijin al proiectului;
- un grup de lucru din instituție care se ocupă de diverse aspecte, cum ar fi, de exemplu, întreţinerea clădirii etc.

Se recomandă folosirea cunoştinţelor, abilităţilor şi experienţelor părinţilor prin crearea unei baze de date cu experţii locali din rândul părinţilor şi din comunitate. Unde vor fi specificate cunoştinţele culturale ale părinţilor, experienţa de lucru şi pasiunile speciale. Astfel de resurse pot fi folosite pentru a întări, a îmbogăţi şi a extinde atât curriculumul formal, cît şi educaţia extradidactică a copiilor [7]

Instituțiile care au reuşit să stabilească conexiuni puternice cu familiile implică adeseori, extensiv şi variat, părinţii voluntari. Astfel de implicări pot crea contacte zilnice cu familiile din cartier, cu comunităţile şi cultura acestora şi, în acelaşi

timp, pot face schimb de experienţe cu alţi părinţi ce trăiesc situaţii aproximativ la fel, acestea le pot oferi părinţilor posibilitatea de a fi formaţi şi angajaţi. Părinţii ar putea să - şi aducă aportul la:

• Asigurarea consultanţei pentru elaborarea şi adaptarea curriculumului, de exemplu purtând discuţii cu privire la arii de specialitate, furnizând informaţii despre istoria şi geografia locului, antrenând copiii la diferite sporturi, făcând demonstraţii de artă populară;

• Sprijinirea procesului educaţional al instituţiei, de exemplu ajutând la servirea micului dejun, la bibliotecă, la coordonarea cluburilor extradidactice; ca voluntar uneori chiar şi în calitate de angajat;

• Susţinerea activităţii cadrelor didactice şi ca personal de sprijin la clasă, oferind suport.

• Ajutor acordat organizării unui club al părinţilor ca sprijin pentru familiile nou venite şi pentru familiile care nu au destulă încredere în reuşite şi în instituţie;

• Colectarea de fonduri pentru activităţile grădiniţei;

• Întreţinerea, repararea echipamentului grădiniţei a materialelor educaţionale, de exemplu copierea fişelor de lucru ale copiilor, pregătirea materialelor didactice, colectarea materialelor pentru activităţile de ştiinţă [7].

Părinţii ar trebui să conştientizeze că implicarea şi sprijinul lor are un impact important asupra performanţelor copiilor lor atât din punct de vedere al incluziunii educaţionale cît şi a celei sociale şi că nu trebuie să aibă studii superioare sau mult timp liber pentru ca implicarea lor să fie benefică. În mod repetat, ar fi bine ca părinţilor să li se menţioneze acest lucru, în scopul convingerii şi susţinerii.

Părinţii ar trebui ajutaţi să înţeleagă că activităţi precum: modelarea vocii în timpul cititului, citirea unor texte pentru copii, dezvoltarea percepţiei auditive, folosirea unei expresivităţăţi adaptate situaţiei, folosirea onomatopeelor şi interjecţiilor dezvoltă interesul copiilor pentru învăţătură, organizarea unor activităţi de învăţare acasă, asistarea în realizarea temei, monitorizarea şi încurajarea activităţilor de învăţare dezvoltă o atitudine pozitivă faţă de învăţare şi nu în ultimul rând creşte stima de sine, a copilului şi dorinţa de a cunoaşte şi descoperi lucruri, sunete noi, apare motivaţia de a cunoaşte şi a se afirma în faţa colegilor şi cadrelor didactice cu noile achiziţii intelectuale şi verbale.

Cu siguranţă trebuie să oferim părinţilor îndrumare şi formare, în ceea ce ţine de metode şi strategii, totodată ţinând cont de informaţiile prezentate despre necesităţile, nevoile, dorinţele, interesele copilului cu deficienţe de auz.

Important, în mod, special este faptul să obţinem implicarea părinţilor copiilor cu deficienţe de auz, care pot beneficia cel mai mult de pe urma participării părinţilor la educaţia lor, dar care de multe ori manifestă la început reticenţă faţă de această implicare;

Crearea mediului în care se află copilul este un factor important în obţinerea performanţelor academic. Astfel am putea implica părinţii şi în sala de grupă:

• părinţii pot veni în instituţie pentru a ajuta copii la diverse activităţi care implică abilităţi de viaţă sau sociale, abilităţi de autodeservire şi igienă personal cum ar fi schimbatul pentru ora de sport şi plimbări, excursii, legarea şireturilor şi încheierea nasturilor, spălarea mâinilor înainte de masă sau după ce au folosit toaleta etc.;

• părinţii aici vor auzi copiii pronunţând cuvinte, recitând poezii, interpretând un cîntec sau jucându -se, şi pot organiza împreună jocuri de recunoaştere a literelor, a imaginilor, sau jocuri dinamici in cadrul cărora ar implica şi alţi colegi, pot pregăti ora de desen etc.;

• desigur, părinții pot veni să vorbească despre profesia sau meseria lor – coafeză/frizer, brutar, agricultor, învăţător, medic, asistent social, poliţist, grădinicer, vînzător etc.;

• cu ocazia sărbătorilor tematice (Crăciun, Paşte, Ziua Independenţi sau Ziua Limbii) sau a diferitelor evenimente din comunitate (de ex.,Hramul), invităm părinții în instituție pentru a realiza unele obiecte de artă (de exemplu, obiecte de artizanat tradiţionale) etc.

În afara instituției părinţii au multe pasiuni şi hobby-uri pe care le pot împărtăşi cu copiii în cadrul cluburilor organizate, chiar de ei, de părinți, cum ar fi clubul de fotbal, de muzică, de pescuit, de artă populară (unde se pot utiliza materialele reciclabile), de experimente, de desen şi pictură, şah, dame, sau clubul colecționerilor ( păpuși, clopoței, medalii …).

De nu am putea organiza un club de grădinărit, condus la fel de un părinte – nu e nevoie decît de o mică bucată de pămînt şi de cîteva seminţe/răsaduri, de dragoste față de muncă și față de copii.

Este binevenit și clubul de informatică, care la fel poate fi condus de către unul din părinți. Şi, ceva foarte interesan ar fi organizarea unui club de jocuri pe computer, unde copiii să-şi aducă propriile jocuri şi să-şi împărtăşească experienţele cu alţi copiii.

În cadrul acestor cluburi vor fi valorificate cu success talentele şi abilitățile părinților cât şi afirmarea copiilor cu deficienţe de auz în cadrului clubului corespunzător inteligenței proprii.

Cu părinţii copiilor cu cerinţe educative special e necesar de a lucre constructive, pentru a le ajuta copiilor cu deficienţe de auz să-şi atingă potenţialul maxim. Cercetările au arătat, că părinţii indifferent de mediu şi împrejurări au o gamă similară de sentimente şi reacţii emoţionale când descoperă orice fel de dificultate educaţională sau dizabilitate la copilul lor. Toţi specialiştii care lucrează cu părinţii ce au în grijă copii cu nevoi speciale trebuie să fie conştienţi de gama de sentimente care poate fi prezentă de membrii familiei. Părinții trăiesc sentimente de tristeţe, frustrare, disperare, furie, incertitudine, nesiguranță, vinovăţie şi respingere. În acelaşi timp,unii au o dragoste şi un simţ de protecţie copleşitor pentru copilul lor, iar alții un sentiment de răceală. Cercetătorii propun câteva standarde fundamentale pentru programele de colaborare a părinților în procesul de incluziune educațională. Toate implicările ar trebui să pornească de la presupunerea că nu părinţii sunt cauza dizabilităţilor copiilor

lor - se are în vedere faptul că deseori părinții sunt atacul blamării pentru dizabilitățile copiilor lor. Pentru cadrele didactice se recomandă aplicarea criteriul „celei mai puțin periculoase presupuneri“. De ex., dacă un program educațional individualizat utilizat de un părinte a fost ineficient, atunci, acesta este pentru că programul a fost ineficient şi nu că familia a aplicat necorespunzător acest program.

O explicație completă a dificultăților copilului, cu care se întâlnește în instituție și o soluție pentru ameliorarea acesteea, este esențială pentru părinți. Nici un specialist sau cadru didactic nu aeste în drept să spună părinților că „nu mai este nimic de făcut“ pentru copilul lor. Programele individualizate de intervenție şi sprijin ar trebui să implice atât familiile cât şi cadrele didactice la maximum. Acestea ar trebui să fie construite astfel, încât să satisfacă nevoile copilului, ținând cont de contextul larg al nevoilor familiei. Având acces total la toate informațiile educaționale şi la „diagnosticele“ copilului, vor ajunge să accepte dificultățile sau dizabilitățile copilului lor, iar sentimentele puternice trăite la vremea diagnosticării pot fi oricând resuscitate în timp de criză sau stres. Educația părinților, consilierea lor au un rol important în incluziunea copiilor cu deficiențe de auz în mediul educațional și social. Comunicarea părinte – cadru didactic, sau chiar comunicarea părinte – copil, în contextul integrării copilului în instituție asigură un anumit echilibru emoțional, relațional. În scopul evitării mesajului neânțeles sau ironat din cadrul dialogului cu părinții ce au in grijă copii cu deficiențe de auz sunt recomandate câteva idei:

• în cazul în care sunteți prima persoană care urmează să le comunice părinților despre dificultățile pe care le are copilul lor, fiți deschis, sincer, dar atent şi sensibil. Acordați-le timp părinților să înțeleagă ce le-ați spus. Fiți conștienți de reacțiile emoționale care pot apărea după anunțarea problemei [7];

• când dialogați cu părinții, indiferent de locul unde are discuția, analizați atent ce urmează să le comunicați şi fiți precauți la felul în care ei pot percepe mesajul dumneavoastră;

• acceptați faptul că părinții sunt experți când este vorba despre copiii lor, dificultățile acestora și modalitățile de intervenție;

• țineți cont că unele dificultăți/dizabilități sunt moştenite şi că unii părinți ar putea să aibă dificultăți asemănătoare cu cele ale copiilor lor;

• fiți pozitivi, deschişi şi ajutați părinții să simtă că fiul/fiica lor este binevenit(ă) în grupul de copii, în instituție;

• puneți succesele copilului pe prim plan, chiar dacă la moment este unul foarte mic, și prezentați-l părinților într-o manieră pozitivă și optimist;

• cooperarea și schimbul de informații despre succesele și progresul copilului cu deficiențe de auz ar putea fi notate într-un jurnal sau caietelul informativ, în care părinții, cadrele didactice, specialiştii îşi schițează alternativ observațiile privind progresul copilului, subiectele studiate, recomandările astfel, se poate realiza o mai rapidă și eficientă evaluare a modului în care copilul evolueaza, și se poate schița modalitatea de lucru de mai departe pentru a fi cât mai eficientă. Încurajați-i pe părinții copiilor cu deficiențe de auz să organizeze întâlniri neoficiale la intervale regulate.

Vor putea astfel să se sprijine şi să se informeze reciproc, să facă schimb de opinii şi experienţe;

• bine venite sunt vizitele periodice a familiilor copiilor cu deficienţe de auz. Asistentul social, cadrul didactic de sprijin, pedagogul, logopedul, psihologul, pentru a putea realiza un tablou clar şi corect despre mediul social în care se află copilul atât timp cât nu este în instituţie, şi pentru a organiza atât susţinerea materială cât şi cea afectivă a membrilor familiei în caz că este nevoie;

• părinţii au nevoie de informaţii despre cursurile de educaţie şi instruire a părinţilor la care să poată participa pentru a obţine încredere în propriile abilităţi de părinte şi pentru a identifica surse diferite de ajutor şi susţinere.

**Concluzii**

• Incluziunea copiilor cu deficienţe de auz în programul instituţiei preşcolare şi şcolare este facilitată şi mereu îmbunătăţită de realizarea parteneriatului eficient dintre părinţi şi persoanele implicate în procesul incluziunii socio – educaţionale.

• Relaţia tuturor actorilor implicaţi în procesul de incluziune cu părinţii copiilor cu deficienţă de auz este nu numai benefică, ci şi absolut necesară, aceasta furnizând informaţii privind specificul dizabilităţii copilului, precum şi informaţii despre traseul parcurs până în momentul includerii copilului în învăţământul general din contextul de dezvoltare a acestuia (incluzând necesităţi de ordin fizic şi/sau psihic, factori motivaţionali etc). Informaţii despre mediul social în care creşte şi se dezvoltă copilul, despre riscurile relaţionale, financiare, afective cu care se confruntă familia.

• În scopul îmbunătăţirii progresului copilului este necesară formarea unei echipe de sprijin, din care ar face parte: cadre didactice şi/sau diverşi specialişti în domeniu: cadru didactic de sprijin, logoped, psiholog, audiolog, medic de familie, voluntari. Astfel optimizându –se riscurile eşecului şi insuccesului şi fiind posibil de realizat o scară a evoluţiei spre rezultatele scontate. Uneori chiar şi membri ai personalului nedidactic din instituţie pot aduce date utile la întâlnirile membrilor acestei echipe. Activităţile de împărtăşire a informaţiilor, în educaţia cerinţelor speciale, iau foarte des forma unor şedinte axate pe PEI. Se planifică strategiile de colaborare şi se punctează problemele intervenite în aplicarea planului. Informaţiile, modificările, recomandările sunt notate în caieţelele de legătură, ân care se notează istoria devenirii copilului, performanţele acestuia, dar şi problemele întâmpinate. Informaţiile pot veni atât de la cadrul didactic/specialist spre părinte, cât şi invers.

• Colaborarea cu comunitatea instituţiei presupune cooperarea pentru realizarea incluziunii cu succes anume împreună, membrii familiei şi cadrele didactice. În cadrul acestui parteneria, membrii familiei pot juca rolul de instructori, voluntari, membri de comitet de intervenţie, tutori, instructori de „mini-predare“, asistenţi în cadrul călătoriilor în afara grădiniţei, ajutor în pregătirea materialelor didactice şi echipamentului necesar [7].

• Pregătirea emoţională, instructivă, atitudinală cere atât părinţilor, cât şi specialiştilor să-şi aloce timp pentru pregătire şi imlimentare a programelor educaţionale ce umează a fi aplicate. Pregătirea părinţilor este o activitate constructivă, şi importantă, deoarece implică învăţarea şi acumularea cunoştinţelor şi tehnicilor pe

termen lung, iar părinţii însuşind diverse tehnici de comportament vor putea interveni subtil în schimbarea comportamentelor nedorite ale copiilor, şi ale celor din jur. Sensibilizarea părinţilor pentru obiectivele, ţintele, abilităţile programelor este esenţială pentru obţinerea rezultatelor bune şi excelente în educarea şi pregătirea copiilor atât pentru mediul educațional cât şi pentru cel social.

Colaborarea dintre instituţie şi familie presupune o comunicare efectivă şi eficientă, o unitate de cerinţe şi o unitate de acţiune când este vorba de interesul şi progresul copilului. Conceperea celor două instituţii sociale exprimându-se în schimburi de opinii şi în discuţii, iar atunci cînd este vorba de decizii, păstrându-şi fiecare identitatea şi aportul în mod specific. Modul cum interrelaţionează părinţii şi cadrele didactice îşi pune amprenta pe formarea, educarea şi succesul copilului. În deosebi la copiii cu vârste între 3-6/7 ani este foarte important ca familia şi personalul să comunice liber şi deschis despre copii şi activităţile lor. Instituţia şi căminul părintesc sunt strâns legate intre ele şi cu cât comunicarea între ele este mai eficientă, cu atât mai mult sprijin pot primi copiii pentru a trece printr-o perioadă educaţională încununată de succes.

Pentru realizarea unui process incluziv cu suces este esenţial ca:

- părinţii să fie priviţi în calitate de participanţi activi care pot aduce o contribuţie reală şi valoroasă la educarea copiilor lor;

- părinţii să fie parte integrantă la adoptarea deciziilor privitoare la programele ce ţin de copiii lor;

- să se recunoască şi să se aprecieze informaţiile date de părinţi referitoare la copiii proprii;

- să se valorifice aceste informaţii şi să se utilizeze în completarea informaţiilor profesionale;

- responsabilitatea să fie împărţită între părinţi şi cadre didactice implicate.

Munca în parteneriat, dar un parteneriat constructiv este în avantajul copilului:

- permite o organizare mai bună a întregului demers educativ-recuperator;

- colaborarea şi comunicarea permanentă între partenerii adulţi constituie un model de comportament şi pentru copii;

- din punct de vedere afectiv, copiii capătă încredere în ei, îşi dezvoltă autonomia, le apar sentimente de bucurie şi satisfacţie, simt interesul, afecţiunea, aprecierile adulţilor cu privire la activitatea lor pentru părinţi, pentru cadrele didactice, pentru comunitate [7]

Este clar faptul că pentru a realiza un parteneriat la nivelul intervenţiilor timpurii asupra copiilor trebuie să fie suficiente informaţii atât la îndemâna specialiştilor cât şi la îndemâna părinţilor şi deciziile trebuie pregătite cu grijă şi împreună de comunacord.

Avantajele promovării incluziunii sociale în parteneriatul cu familiile copiilor – vector important în incluziunea educațională pentru participanții la procesul incluziv:

• părinții:

- devin mult mai implicaţi în educaţia copiilor lor;

- stabilesc prietenii şi relaţii de ajutor cu ceilalţi părinţi.

• cadrele didactice:

- descoperă noi tehnici de învăţare pentru a veni în ajutorul copiilor care întâmpină dificultăţi. • comunitate:

- copiii devin participanţi ai comunităţii şi contribuie la bunul mers al acesteia;

- ajută la dezvoltarea solidarităţii şi toleranţei comunităţii;

- avantaje financiare pe termen lung deoarece educarea copiilor în grupe incluzive costă mai puţin decît în grădiniţe/şcoli speciale;

- previne şi reduce problemele sociale ale comunităţii şi societăţii.

**Bibliografie**


1. Barners, C., Rehabilitation for Disabled People: A,, Sick,, Joke?, în,, Scandinavian Journal of Disability Research,, vol.5, nr.1, 2003, pp. 7 – 23.
2. Cod nr. 152 din 17/07/2014 Codul Educației al Republicii Moldova. În Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 24.10.2014, nr.319-324/634
3. Convenția ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități ratificată de parlamentul Republicii Moldova prin legea 166 din 9 iulie 2010. În Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2010, nr.126 – 128.
4. Declarația UNESCO de la Salamanca (1994)
5. Declarația Universală a ONU privind Drepturile Omului, Convenția privind Drepturile Copilului
6. Education Policy Analysis, OECD, 2003, disponibil online la http://www.oecd.org/dataoecd/27/30/26527517.pdf
7. Ghid pentru cadrele didactice şi manageriale din sistemul educaţional preşcolar şi pentru specialişti din serviciile specializatede recuperare/reabilitare a copiilor cu dizabilităţi Ministerul Educaţiei al Republicii Moldova Asociaţia Obştească „Femeia şi Copilul – Protecţie şi Sprijin”, Criuleni Agenţia de Dezvoltare din Republica Cehia Asociaţia „ADRA”, Republica Cehia Asociaţia „ADRA”, Republica Moldova Aprobat de către Consiliul Național pentru Curriculum (procesul-verbal nr. 3 din 24.11.2011), Incluziunea educațională a copiilor cu dizabilități în grădinița de copii
8. Goffman, E., Aziluri. Eseuri despre situația socială a pacienților psihiatrici, Iași, Editura Polirom, 2004
9. 61 Hotărârea Guvernului R.Moldovacu privire la aprobarea Programului de dezvoltare a educaţiei incluzive în Republica Moldova pentru anii 2011-2020, Nr. 523 din 11.07.2011.
10. Legea nr.60 din 30.03.2012 privind incluziunea socială a persoanelor cu disabilități. În Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 27.07.2012, nr.155- 159/508
11. Legea nr.169 din 9 iulie 2010 și Programul de Dezvoltare a Educației Incluzive în Republica Moldova ( 2011 – 2020 ) HG nr.523 din 14.07.2011
12. Programul de Dezvoltare a Educației Incluzive ( 2011 – 2020), Hotărârea Guvernului nr.23 din 11.07. 2010
13. Racu, A., Ghid teoretico – practic pentru asistența socială multifuncțională comunitară, Chișinău Phontos 2018
14. Racu, A., Psihopedagogia integrării. Manual – Crestomație, Editura universul, Chișinău
15. Racu,A., Strategii tradiționale și moderne în psihopedagogia școlii incluzive. Chișinău: Tipografia Centrală, 2016. 39 - 52 p.

16. Raportul național al dezvoltării umane al Republicii Moldova. Dincolo de Tranziție: de la Excluziune Socială spre o Dezvoltare Umană Incluzivă. Chișinău: Nova Imprim, 20
17. Skrtik, T., A Political Economy of Learning Disability Quarterly,,,vol.28.nr.22,2005, pp.149 – 155.
18. Teorii și experiențe în educația incluzivă, culegere de articole. Pontos, Chișinău 2013. 59 p., 60p., 63p.
19. Vrăjmaș,T., Învățământul integrat și/sau incluziv, București, Editura Aramis, 2001.
20. 13http://www.mama-copilul.md/clinica-em-co-aga/serviciul-audiologie-protezare-auditiv-i-reabilitare-medicopedagogic 14 http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=352524 49 87 104 117 12 24 30 47 2013 2014 2015 2016
21. Centrul Republican de Audiologie, Protezare Auditivă și Reabilitare medico-pedagogică
22. http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=355494&lang=1
23. http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=343471&lang=1
24. http://www.edu.gov.md/sites/default/files/varianta_finala_raport_me_2016.pdf
25. http://lex.justice.md/md/362785/
26. www.particip.gov.md/public/documente/.../ro_3907_RAL.d...
27. http://www.particip.gov.md/proiectview.php?l=ro&idd=3908
28. http://www.edu.gov.md/sites/default/files/varianta_finala_raport_me_2016.pdf
29. http://lex.justice.md/md/355156/ 24